

Kunstakademiets Arkitektskole
Kulturarv, Transformation og Restaurering
Analyse og værdisætning af bygninger og byrum

Genius Loci

Bygningskulturens immaterielle værdier

Af Søren Vadstrup.
September 2022
soren.vadstrup@kadk.dk

Ved byporten med vagtstuen i Fredericia, inklusive flagstang og geværholdere, kan man opleve lidt af stedets tidligere atmosfære som garnisonsby, i dag en meget tydelig immateriel kulturarv.

Danmarks bygningskultur er et af de vigtigste elementer i vores nationale kulturarv, der definerer os som nation, på linje med kunst, sprog, natur, erhvervsforhold og historie. Af disse “nationalklenodier” er bygningskulturen, endda den fysisk mest tilstedeværende, økonomisk tungtvejende og socialt grundlæggende. Man kan gå på biblioteket og låne en bog om Danmarks historie. Men man kan også aflæse historien lige så tydeligt i de ældre byer, bygninger og landsbyer, der omgiver os – og her rent faktisk taler til os. Bygningskulturen er med til at fortælle, hvem vi er, hvad vi er og hvordan vi er, som mennesker og samfund. Det gør den både gennem sine fysiske bygninger og værker, og gennem disses ikke-fysiske og overordnede, *immaterielle baggrund*.

En kvalificeret bevarelse af bygningskulturen er derfor yderst vigtig - især i et fremtidigt perspektiv. En forringelse af bygningskulturen er et ikke-genopretteligt tab af umistelige kulturværdier for landet.

En forståelse af et steds, en bygnings eller bygningsdels overordnede og *immaterielle baggrund* er derfor et vigtigt element i stedets, bygningens eller bygningsdelens kvalificerede bevaring og udvikling. Og en metodisk registrering af de immaterielle ‘spor’ er et vigtigt redskab til at finde frem til denne baggrund. Dette vil medvirke til at husejerne og andre bliver oplyst om de historiske og immaterielle rødder i huset – hvorved de ser huset med nye øjne og på en ny måde. Herunder oplever de en række meget afgørende og helt specielle kvaliteter i huset, som det er, bl.a. dets helt egen sjæl og atmosfære, af de gamle romere kaldt: *Genius Loci* - stedets ‘særlige ånd’ og beskytter.

De tre regler for bevaring af bygningskulturarven

Men ældre bygninger kan kun 'overleve', hvis de bliver brugt i nutiden. Men det skal ske med en dyb respekt og forståelse for bygningskulturens værdier og sårbarheder i forhold til såvel detaljer som helheden. Når man restaurerer, bygger om, bygger til og bygger nyt i ældre bygningsmiljøer, gælder der derfor tre meget vigtige regler:

Stedstilpasset

For det første skal de foretagne indgreb være *stedsspecifikke* og indlevede i den aktuelle bygning og dens historie, konstruktioner og arkitektur. Ellers bliver restaureringen, ombygningen eller nybygningen en ren 'standardvare', der ikke kender forskel på by og land, Skagen eller Gudhjem – og heller ikke harmonerer særlig godt med det eksisterende. Dette kræver at man kender den konkrete bygning og det bygningsmiljø, den befinder sig i, virkelig godt. Undertegnede har på Kunstakademiets Arkitektskole udviklet en enkel og systematisk METODE til dette, kaldt '*Analyse- og Værdisætnings-Metoden*'. I denne gennemfører man en historisk, en teknisk og en arkitektonisk analyse af bygningen og dens omgivelser - i denne rækkefølge. Så foretager man en konkluderende *værdisætning af de bærende bevaringsværdier*, afsluttet med 5 anbefalinger og en konkret *materialeholdning* til det fremtidige projekt.

Materialevalg

For det andet skal de foretagne indgreb repræsentere den nyeste, dokumenterede VIDEN om bl.a. de klassiske *materialer og metoder* til behandling af ældre bygninger – bl.a. beskrevet i Slots- og Kulturstyrelsens netop reviderede 'Information om Bygningsbevaring 2014', bestående af 66 Informationsblade, der ligger på Styrelsens hjemmeside. Ellers bliver resultatet teknisk ringe og fuld af byggefejl, der koster penge og unødige ekstraarbejder.

Ægthed, atmosfære, identitet og sjæl

For det tredje skal de foretagne indgreb videreføre og bevare bygningens og bygningsmiljøets oprindelige *stemning, identitet og sjæl*. Ellers mister bygningen sin ægthed og sin sammenhæng med kulturhistorien og får en banal og intetsigende atmosfære. Dette gøres bl.a. ved at bevare så meget som muligt af de eksisterende materialer og elementer i bygningen eller bebyggelsen, herunder også disses slid og patina, samt andre kulturhistoriske spor – og ved at efterleve fem forenklede PRINCIPPER for en bæredygtig istandsættelse og ombygning af eksisterende bygninger - samt indpasning af nye huse i eksisterende bygningsmiljøer, som undertegnede har formuleret.

Den immaterielle kulturarv

Men vi støder som restaureringsarkitekter ofte på, at forskellige mennesker oplever ældre huses særlige atmosfære, identitet og sjæl på meget varierede måder. Dette skyldes at oplevelsen af et ældre hus, den måde dette 'taler' til os på, er meget afhængig af den viden, man har om huset, historisk, teknisk og arkitektonisk – men også mere end det. Husets atmosfære og sjæl er nemlig knyttet til en række elementer, der ligger udover de fysiske og materielle bestanddele i huset. De opleves i højere grad gennem husets mere uhåndgribelige og ikke-legemlige, *immaterielle kulturarv*.

En definition af en bygnings, eller en by's immaterielle kulturarv kan udmønte sig på tre planer, ofte samtidigt:

- Dels i dens *atmosfære og stemning* – bl.a. præget af byens, bygningens og rummenes materialer, proportioner, lysforhold og farver.
- Endvidere byens eller bygningens arkitektoniske *ide, filosofi og identitet*. Disse for så vidt synlige elementer, repræsenterer en fortælling eller en fortællerværdi, der kan sætte tanker i gang hos beboerne og andre.
- Endelig kan den immaterielle værdi også ligge i *traditioner, viden eller praksis*, der er overleveret fra tidligere tider, typisk under byens eller bygningens opførelse, herunder de håndværksmetoder, der har skabt byen eller bygningen.

I en by som Christiansfeld i Sønderjylland kan man eksempelvis tydeligt se det enkle kristne og sociale liv -plus de religiøse højtider og skikke, reflekteret i bygningerne, i interiørerne, i byplanen samt i de grønne omgivelser. Byggeskikkens enkelthed, prunkløshed og bevidst tilstræbte symmetri og harmoni – med en samtidig klar arkitektonisk stramhed og monumentalitet afspejler disse immaterielle værdier for husenes bygmestre. Men byggeskikken viser også, gennem sin gedigne udførelse og sine yderst påpasselige detaljer, nogle håndværkstraditioner, der helt bevidst giver bygningerne særlig lang levetid, og afspejler derved de oprindelige håndværkers særlige viden og kunnen. Det gælder f.eks. de 'knækkede', halvvalmede gavle, der mindsker den kraftige blæsts mulige ødelæggelser på tage og gavle. Der sættes beskyttende bræddebeklædninger på de mest udsatte murede facader, for både at mindske opfugtningen og hæve temperaturen i murværket, så de for murværket så farlige frysepunktpassager mindskes. Endelig er selve soklerne udført i røde mursten, der slipper mursaltene bedre end de gule facadesten. Disse både tekniske og arkitektoniske elementer bør have høj prioritet ved istandsættelser og nybyggerier, fordi de er en meget vigtig del af Christiansfelds immaterielle kulturarv.

I en by som Dragør på Amager er det lykkedes at bevare by, havn og det nære landskab nogenlunde intakt som en helhed – en autentisk søfartsby med sin særegne byplan og enkle arkitektur fra de store sejlskibes tid i 1700- og 1800-tallet. Det er lykkedes via det særlige sammenhold og den særlige identitet, stemning og atmosfære, som den tætte og lave arkitektur tydeligvis præger sine beboere med. Den moderne, folkelige bevaringstanke har nærmest sine rødder i Dragør. Det er en helt klar immateriel kulturarv, som man bør passe meget på at opretholde ved nye indgreb i byen. En ting som plankeværkernes og hækkenes højde, har bl.a. indflydelse på dette.

UNESCO's internationale konvention til beskyttelse af den 'Immaterielle Kulturarv',

I 2003 formulerede UNESCO en international konvention til beskyttelse af den 'Immaterielle Kulturarv', hvor dette begreb bl.a. defineres som *'traditioner eller levende udtryk, arvet fra vores forfædre og givet videre til vore efterkommere, såsom mundtlige traditioner, scenekunst, social praksis, ritualer, festlige begivenheder, viden og praksis vedrørende naturen og universet samt viden og færdigheder til at producere traditionelle håndværk'*

(<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>)

Allerede kort tid herefter blev de første eksempler på immateriel kulturarv optaget på UNESCO's Verdensarvsliste, bl.a. usbekisk vittighedskunst, kinesisk dukkemestertradition, brasilianske kampdans og tegninger i sand på Vanuatu.

I Danmark har dagbladet Politiken haft en 'konkurrence' om at udpege eksempler på dansk immateriel kulturarv til UNESCO's Verdensarvsliste, hvorunder dansk hygge, kvindebevægelsen, festivalkultur, folkedans, andelsbevægelsen, Sankt Hans bål og dansk pølsevognskultur har været foreslået. I Norge har man tilsvarende foreslået vikingsagn, troldegyter og dugnad (nabohjælp).

Bygningskulturens immaterielle kulturarv

Man kan spørge sig selv, hvad dette konkret kan bruges til, men indenfor restaurering, ombygning og tilbygning af ældre bygninger samt nybygning i ældre bygningsmiljøer, har vi opdaget, at en øget opmærksomhed på og et større fokus på den immaterielle kulturarv, er en meget vigtig faktor for en kvalificeret bevarelse og videreudvikling af vores bygningskultur – hvor fysisk denne end må forekomme. Og selv om pølsevogne, hygge og folkedans må forudsætte en eller anden form for bygning, kræver bygningskulturens immaterielle kulturarv en metodisk registrering og analyse af de immaterielle 'spor' i ældre bygninger og deres omgivelser - samt bebyggelser, pladser, byer og landsbyer. Denne præsenteres hermed.

Skal der nu bygge flere tidskrævende undersøgelser på de i forvejen omfattende undersøgelser, som ældre bygninger gennemgår før en ombygning og istandsættelse. Ja, det skal der, for disse gør projekterne langt bedre – og betaler sig derfor i sidste ende. Og med en systematisk metode, er denne proces både enkel og overskuelig.

Det specielle ved bygningskulturens immaterielle kulturarv, frem for vittighedskunst, troldegyter og kampdans, er at den både kan være *ikke-synlig* og *synlig*, både immateriel og materiel (!). For den synlige og materielle, immaterielle kulturarv gælder det imidlertid, at den er opstået og præget af immaterielle og ikke-synlige ideer, tanker, filosofier, traditioner eller historiske hændelser. Den vækker vigtige følelser, men på et oplyst grundlag.

Metode

Metoden kaldes 'Analyse og Værdisætnings-Metoden', der som et fast punkt indbefatter iagttagelser og viden om de immaterielle 'spor' i bygningen. Listen er en bruttoliste med stikord, som man gennemgår huset udvendigt og indvendigt efter. Det er også vigtigt at man 'skruer op' for den direkte oplevelsesmæssige dimension i hjernen og forsøger at leve sig ind i huset på dets præmisser og med særlig fokus på og indlevelse i de 'immaterielle spor', der har særlig betydning for bygningens eller bymiljøets fysiske udtryk og udvikling.

Dette suppleres med forudgående læsning af arkivalier, f.eks. beskrivelser fra husets opførelse, omtaler af husets beboere, interviews med lokale videns-personer etc., bred viden om stilhistorie, materialehistorie, håndværksmetoder og lokalhistorie mm. Gennemgangen af de immaterielle 'spor' i bygningen foretages konsekvent i denne rækkefølge, og man noterer om 'sporene' er synlige (S) eller usynlige (U):

Historien

Bygningshistorien – der særligt fokuserer på de forsvundne elementer i bygningen og disses udformning (U). Men også for baggrunden for de foretagne ændringer (S).

Kulturhistorien – husets opståen og tidligere anvendelser, slid og patina fra disse, den oprindelige byggegrund, faste elementer, der afspejler anvendelser eller datidens mode: Ildsteder, køkkener, trapper, dekorationer, lofter etc., huset er en repræsentant for særlige perioder i det historiske forløb – ildebrandshuse, byggeforeningshuse, andelstidens bygninger etc. (S).

Arkitekturhistorien – de anvendte stilarter og deres historiske baggrunde og ideer (U)– og hvordan disse præger huset (S).

Personhistorie – personer, der har boet i huset, fortællinger og sagn om disse (U), spor i huset efter disse (S), stednavne i huset eller omkring huset efter disse (U).

Økonomisk historie – husets økonomiske op- og nedgange, manglende vedligeholdelse etc. (S)

Den nuværende, levende historie – nuværende traditioner, hændelser, behov og væremåde (U)

Byggeteknikken

Materialer – traditionerne bag materialeanvendelserne, eksempelvis lokale (U), den økonomiske situation, modepræg etc.

Konstruktioner – lokale bygningstraditioner, døre, vinduer, tage, facader etc. (S)

Håndværksmetoder – særlige håndværksmetoder anvendt på huset, og baggrunden for disse (S). Findes disse endnu?

Love og bestemmelser – hvordan har særlige love og bestemmelser (U) præget huset (S) – også naturlove og vejr og klima - husets retning, placering i forhold til gadeforløb etc. (S)

Holdbarhed og bæredygtighed – hvad har holdt godt og hvorfor. (S)

Arkitekturen

Husets inspirationskilder – stil-mæssigt, indretningsmæssigt, materialemæssigt mm (U) (S)

Husets og omgivelsernes overordnede arkitektoniske ide (S)

Husets stedsspecifikke træk og baggrunden for disse, bl.a. særlige dagslysforhold i bygningerne (S)

Kort opsummerende tekst – og en konkret gennemgang på stedet

Analysen, iagttagelserne og indtrykkene skrives ned i systematisk orden jf. listen. Der behøver ikke at være iagttagelser til alle punkter. Der som nævnt både usynlige og direkte synlige immaterielle 'spor', som man evt. kan skelne mellem ved at sætte et (U) eller et (S) ud for iagttagelserne i listen.

Herefter samler man indtrykkene i en kort tekst på højst 1-2 sider, inddelt efter de tre overskrifter – eller skrevet helt frit. Som en kort konklusion kan man beskrive hvad husets særlige sjæl og atmosfære, dets overordnede ide og historiske tradition, består af og knytter sig til. Teksten kan indgå i den Analyse og Værdisætning, der danner det øvrige grundlag for det videre projekt.

På baggrund af denne tekst foretager man en, ligeledes kort men konkret gennemgang i selve bygningen, hvor nogle af iagttagelserne gennemgås og påpeges overfor ejere, bygherre, beboere, andre rådgivere og entreprenører og håndværkerne m.fl. Vores erfaringer viser, at hvis husejerne bliver oplyst om de historiske og immaterielle rødder i huset – ser de pludselig huset med nye øjne og på en ny måde. Og de ser også en masse nye kvaliteter i huset, som det er.

Kulturhistoriske spor og immaterielle 'spor'

Hvad er forskellen på de kulturhistoriske spor og de immaterielle 'spor' i en bygning? Forskellen og sammenhængen er, at husets og omgivelsernes kulturhistorie og sporene efter denne er en vigtig forudsætning, for at opleve og forstå de immaterielle værdier: Stedets særlige atmosfære, identitet og 'sjæl'.

'Allerede de gamle romere' havde et udtryk for dette: *Genius Loci* – stedets 'ånd', oprindelig stedets beskytter/skytsengel/skytsånd, men senere i arkitekturen udvidet til at betyde den særlige oplevelse, man kan opnå, når kunst, arkitektur og landskab forener sig til en særlig helhed. En helhed, man som arkitekt skal respektere og forstærke, når man bygger nye huse i naturen. Dette er bl.a. påpeget af den norske arkitekt og arkitekturteoretiker Christian Nordberg Schultz (1926 – 2000), som en reaktion mod den internationale funktionalisme/modernisme, der ikke lagde særlig meget vægt på, ja nærmest afviste at forholde sig til, sammenhængen mellem *arkitektur og sted*.

Som nævnt ovenfor i skemaet, kan de kulturhistoriske spor i en bygning bestå af:

- Husets opståen og oprindelige formål – samt senere anvendelser
- Husets afspejling af den lokale byggeskik og håndværksmæssige tradition
- Sjældenhed (eller typiskhed) i stilart, indretning, konstruktioner, udtryk og detaljer
- Husets alder og bygningshistorie – gennem tidstypiske detaljer
- Faste elementer, der afspejler anvendelser eller datidens mode: Ildsteder, køkkener, trapper, dekorationer, lofter etc.
- Huset er en repræsentant for særlige perioder i det historiske forløb – ildebrandshuse, byggeforeningshuse, andelstidens bygninger etc.
- Personalthistorie – ejere, beboere, gæster
- Slid, patina m.v. i huset

Kulturhistorien er ofte 'grim'

For at kunne se og opdage disse ting, skal man igen kende mest muligt til husets historie, dels gennem arkivundersøgelsen, samtaler med tidligere ejere og beboere, gennem en eventuel opmåling og bygningshistorisk undersøgelse m.v.

Men når man har samlet den viden om huset, der er til rådighed, og skal i gang med selve værdisætningen, er det meget vigtigt, at man starter med de kulturhistoriske spor og de immaterielle værdier *før* andre ting. Dette skyldes at husets kulturhistorie ofte vil repræsentere forholdsvis mærkelige, skæve eller usædvanlige ting, der tit vil være i modsætning til både de tekniske, men især de arkitektoniske vurderinger.

Eet af de relativt sjældne Art Nouveau (eller 'Skønvirke' på dansk) huse i Danmark. Selve stilarten er her en vigtig kulturhistorisk værdi ved huset, bl.a. fordi den er så sjælden. Rent arkitektonisk er huset knapt så velproportioneret og elegant, med pudsige vinduesplaceringer og -formater, men i den samlede bevaringsværdi, tæller kulturhistorien højere.

Function Follows Form

Hos mange nybygningsarkitekter ligger modernismens tre F'er, 'Form Follows Function' dybt i DNA'et. Men ved istandsættelser, ombygninger og tilbygninger af ældre bygninger, skal man som arkitekt vænne sig til at her gælder det modsatte. Her gælder: Function follows Form. For i husets rum, i disses form, i husets form er der nedlagt en række vigtige historiske vidnesbyrd, der præger dets dna. Ikke mindst gennem den immaterielle kulturarv, rummene, formerne og traditionerne afspejler.

Mange husejere ønsker i disse år at ændre deres huse i henhold til deres egne drømme og ønsker. Men hvis du som arkitekt kan få husejere til at forstå og identificere sig med husets oprindelige identitet, dets baggrund og ideer, og dens autentiske atmosfære og stemning, vil de ofte gennemføre langt mere fornuftige tiltag og ændringer, i overensstemmelse med de historiske og arkitektoniske værdier i bygningen, i stedet for overdrevne og voldsomme indgreb. Hvis du pludselig forstår den immaterielle kulturarv i form af historier, erindringer, atmosfære og ideer, samt den klare identitet og karakter dette giver huset, er du mere forsigtig og respektfuld, når du foretager ændringer i huset.

Målet er at bringe husets stedsspecifikke karakter, dets autentiske materialitet og dets immaterielle sjæl og atmosfære – over i det nye projekt, ind i fremtiden, på en kvalificeret måde, ved at 'tolke og oversætte' disse tre elementer i husets nye elementer.

Et vigtigt redskab til dette er en øget opmærksomhed på de immaterielle 'spor' og værdier i huset. Og her er den nyudviklede, systematiske Analyse og Værdisætnings-Metode et godt redskab til at finde frem til disse og forklare dem for ejerne.

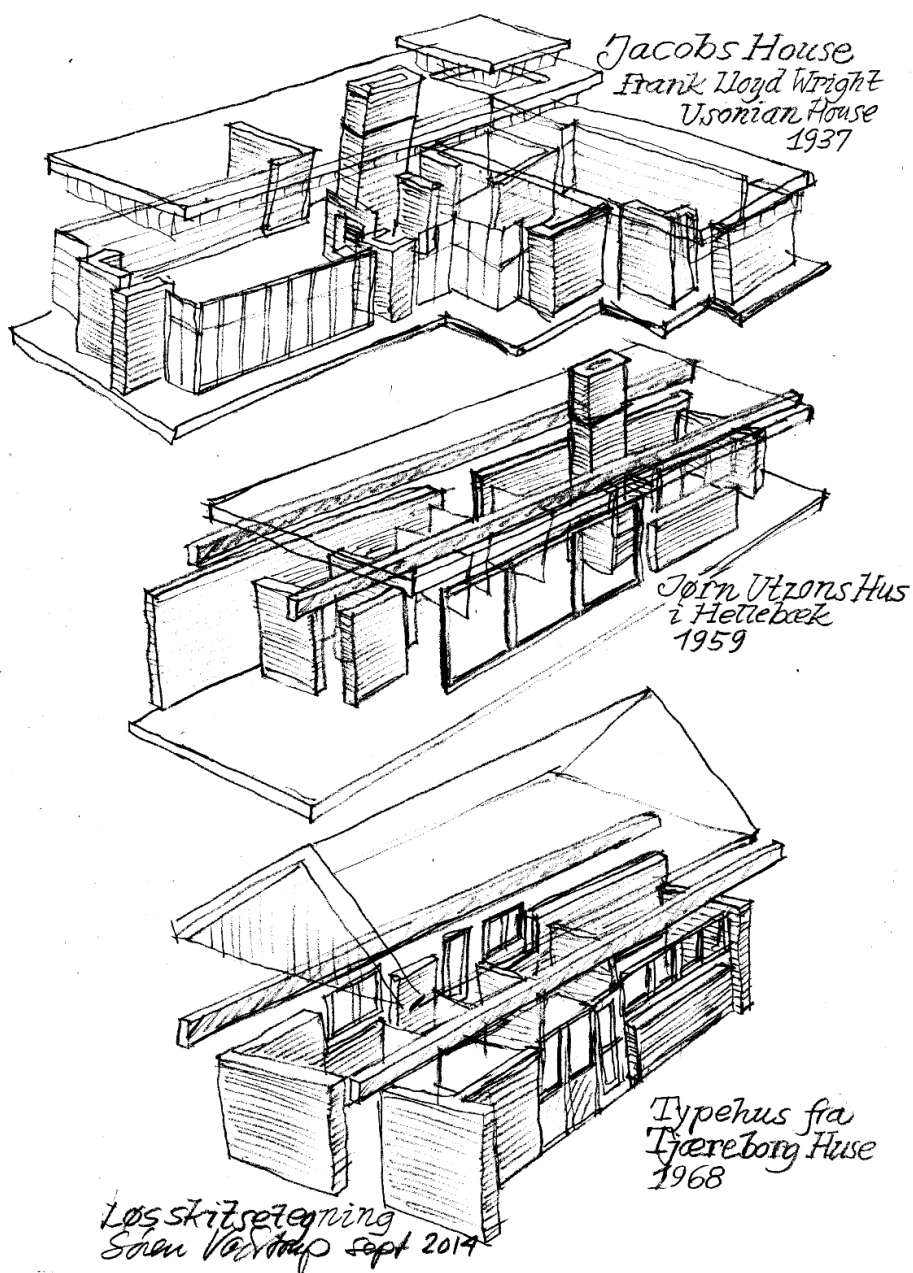
For modernismens store almennyttige boligbebyggelser, er det eksempelvis vigtigere at bevare, videreudvikle og transformere bebyggelsernes oprindelige *ide, filosofi og identitet* – end at restaurere og bevare husene mursten for mursten, som ved en middelalderlig kirke. Selv om etagehusenes autentiske materialer, stofflighed og patinering også har stor betydning for en kvalificeret bevarelse. Ingen af delene må undlades.

Landsbyens immaterielle kulturarv

- 1: Den kolossalt lange synlige historiske kontinuitet, i form af selve landskabet i og omkring landsbyen, de 3-4.000 år gamle gravhøje fra bronze- eller jernalderen, landsbyens 800-1000 år gamle 'byplan', stendigernes funktion som 'fægyder', kirken, måske 'kun' 800 år gammel, kirkegården, evt. med et jævngammelt stengærde, præstegården, smedjen, brugsen, mejeriet, skolen, fæstegårde og huse fra 1700-tallet, selvejergårde fra 1800-tallet og 1900-tallet m.v.
- 2: Landsbyens bevidst beskedne, neddæmpede og underspillede attituder, især i forhold til arkitekturen, byggeskikken og den fysiske fremtoning. Dette var før i tiden dybt indgroet, og har præget stort set alt i landsbyen, at man endelig ikke måtte være for højt på strå. Det var 'byagtigt'.
- 3: Landsbyens gamle traditioner, der visse steder holdes i hævd endnu, ikke mindst for landsbyens børn: Nytår (i dag uden raketter nærmere end 300 meter fra stråtagene), fastelavn, påskeæg, pinse, Sankt Hans, høstfest og juletræ. Til disse hører der også fortællinger, sagn, sange, lege, musik og danse – plus særlige måltider og fester.

Parcelhusets immaterielle kulturarv

Eksempel på en analyse af det danske parcelhus' fra 1960-ernes immaterielle værdier - de tydelige paralleller til de amerikanske 'Arts & Crafts' villaer og 'Bungalows' fra 1930-erne over tidlige modernistiske villaer i Danmark til et 'præfabrikeret' Tjæreborg typehus fra 1968:

- Længehus med taget hvilende på to synlige 'langremme' oven på murkronen og synlige i gavlene.
- Fladt (built-up) tag- eller 15 graders tag med udkragede taggavle og markante udhæng i siderne.
- Ydervæggene står som 'murskiver' i blank murværk eller gasbeton med klart 'udskårne' åbninger.
- Huset står visuelt på en plan 'plade' (terrasse) med næsten niveaufri adgang til terrænet.
- 'Lukket' nordside og gavle og 'åben' sydside med store vinduer samt udgang til terrassen.
- (Forhøjet) opholdsstue med mange funktioner - ofte med ildsted og en markant skorsten.
- Minimalistisk køkken - evt. med 'spisekrog'.
- Separat soveafdeling med værelser til alle beboere.
- Hoveddør med forstue samt bryggersindgang i husets nordside.
- (Oprindeligt) åben forhave mod vejen og lukket have til bagsiden.

Bevarelsen af de traditionelle håndværk

Allerede i UNESCO's korte definition af immateriel kulturarv, der er nævnt ovenfor side 4, nævnes *viden og færdigheder til at producere traditionelle håndværk*. Disse munderer jo i sagens natur ud i ret så håndgribelige manifestationer og i mindre grad i decideret immateriel kulturarv. Men konventionen fra 2003 kommer ud over dette ved hovedsagelig at beskæftiger sig med de *færdigheder* og den *viden*, der er involveret i håndværket, snarere end selve håndværkets produkter. Derfor bør bevaringsbestræbelserne iflg. UNESCO koncentrere sig om *at tilskynde håndværkere til at fortsætte med at producere håndværk og til at videregive deres færdigheder og viden til andre*.

Essesmed i smedjen i Raadvad, der har været førende i Danmark i forhold til at 'genopdage' essesmedehåndværket – især til brug ved restaurering af historiske smedearbejder.

Da jeg selv har arbejdet i en årrække med netop dette indenfor bygnings- og skibsbygningshåndværk, i Danmark, kan jeg til denne temmelig uambitiøse strategi tilføje, at det snarere handler om gennem forskning og studier af de ældste, originale håndværksprodukter, at analysere og forstå

- genstandenes særlige materialemæssige og tektoniske specialiteter og kvaliteter,
- deres ofte imponerende holdbarhed, hvor materialer, udførelse og konstruktion interagerer
- deres oprindelige håndværksmæssige baggrund, udførelse og fremgangsmåde
- selve håndværkets evne til at tilpasse sig individuelle og vanskelige opgaver og områder
- mulighederne for vedligeholdelse og reparation

- frem for ubevidst at videreføre de moderne håndværkeres ofte i historisk og teknisk henseende forvanskede materialer og metoder. I hvert fald når det gælder en kvalificeret restaurering af ældre bygninger. Nye/moderne og langt billigere, og derfor konkurrerende standardprodukter, har ofte de diametralt modsatte egenskaber: Dårlig holdbarhed, grimt design og ufleksible standardformer.

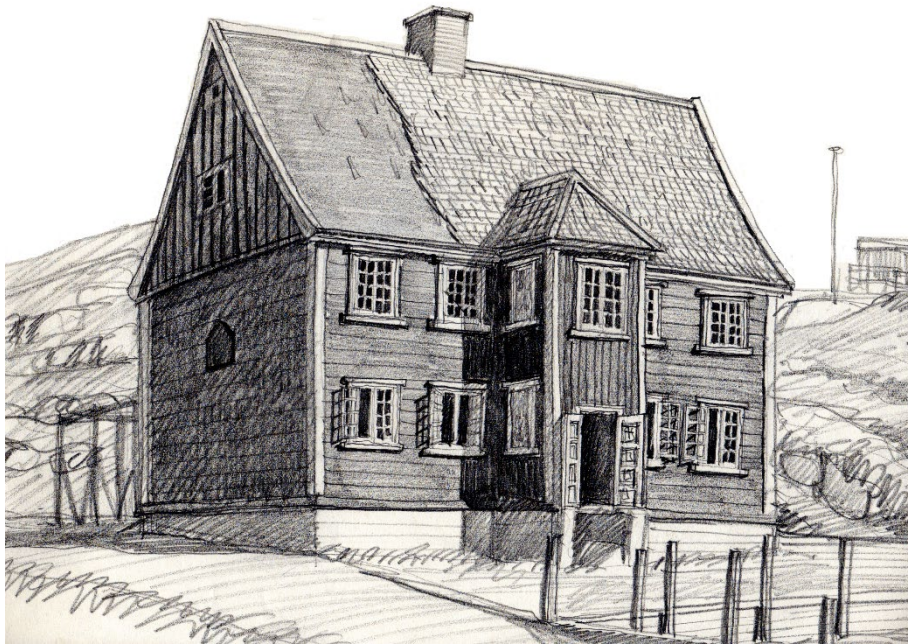
Endvidere skal man sikre sig at have de samme slags *materialer*, herunder så simple materialer som træ, inklusive dets præcise opskæring, maling og mørtel, samt værktøjer til rådighed, som for 200 eller flere år siden. Kilderne til dette er igen de originale, ofte historiske genstande og håndværksprodukter, suppleret med ældre, historiske, bl.a. skriftlige og ikonografiske kilder.

Først herefter kommer dokumentationen, videreudviklingen og videreførelsen af den nutidige håndværkers viden og kunnen ind, på baggrund af ovennævnte studier – suppleret med to vigtige, for mange håndværkere helt nye håndværks-specialiteter: Færdigheder i at reparere og restaurere ældre, oprindelige genstande og elementer hurtigt, metodisk og effektivt og med stor kvalitet samt evnen til at inddrage moderne materialer, metoder og værktøjer, uden det går ud over den historiske, tekniske og arkitektoniske autenticitet.

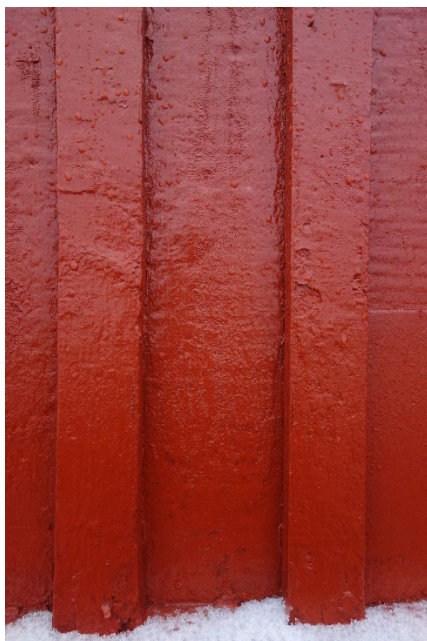
Dette suppleres med systematiseret oplysning, udformning af argumenterende informationsmaterialer, demonstrationsprojekter, oplæring og undervisning samt fortsat udvikling og effektivisering af håndværket og dets udøvere, hvilket egentlig er en vigtig statslig opgave – for at skabe et behov hos brugerne, eksempelvis husejerne, for de traditionelle håndværksfærdigheder og –produkter.

Målet er, som med andre former for immateriel kulturarv, at sikre, at den viden og de færdigheder, der er forbundet med de klassiske håndværk og håndværksmetoder, gives videre til kommende generationer, så håndværk kan fortsætte med at blive produceret og dermed give levebrød til de udførende og tilgrænsende fag.

Men målet er i høj grad også at ældre bygninger kan blive vedligeholdt og istandsat på en kvalificeret måde, historisk, teknisk og arkitektonisk, med anvendelse af de bedste og mest holdbare materialer, konstruktioner og håndværksmetoder. At dette også støtter en bæredygtig udvikling af samfundet, behøver ikke nærmere argumentation.

En særlig form for immateriel kulturarv i forbindelse med bygninger, kan man bl.a. opleve i Grønland, hvor adskillige huse står tomme og ikke kan blive beboet, fordi det spøger i disse. Her Knud Rasmussens fødehjem i Ilulissat/Jakobshavn, der nu er restaureret og indrettet til museum.

Vi skal igen til Grønland for at finde én af de mere specielle variationer af visse bygningers immaterielle værdier, nemlig umiskendelig lugt af sæltran – fra den 'tranmaling' bestående af kogt sælspæk, knust harpiks og rødokker pigment, som mange bygninger traditionelt har været malet med udvendigt. Tranmalingen skyer regnvand og fugt, der nærmest 'perler' af på overfladen. Det skyldes naturligvis at havpattedyrene har udviklet en olie i deres spæklag, der meget effektivt holder vandet ude. Men lugten bliver 'hængende' i meget lang tid.

Peter Zumthor: Atmospheres

Peter Zumthor og undertegnede under et besøg på hans tegnestue i Haldenstadt i Schweiz – i 2013 sammen med en gruppe af vores studerende.

Atmosfæren fejlede såmænd ikke noget.

På side 2 i dette kompendium, påpeger jeg, at en bygnings, eller en by's immaterielle kulturarv kan udmønte sig på tre planer, ofte samtidigt:

- Dels i dens atmosfære og stemning – bl.a. præget af byens, bygningens og rummenes materialer, proportioner, lysforhold og farver.
- Endvidere byens eller bygningens arkitektoniske ide, filosofi og identitet. Disse for så vidt synlige elementer, repræsenterer en fortælling eller en fortælleværdi, der kan sætte tanker i gang hos beboerne og andre.
- Endelig kan de immaterielle værdier også ligge i traditioner, viden eller praksis, der er overleveret fra tidligere tider, typisk under byens eller bygningens opførelse, herunder de håndværksmetoder, der har skabt byen eller bygningen.

Af disse tre planer, er atmosfære og stemning uden tvivl den mest 'luftige'. Især fordi ældre huses særlige atmosfære, identitet og sjæl kan opleves på meget varierede måder, hvilket skyldes at oplevelsen af et ældre hus, den måde dette 'taler' til os på, er meget afhængig af den viden, vi har om huset, historisk, teknisk og arkitektonisk. Men også mere end det. Husets atmosfære og sjæl er nemlig knyttet til en række elementer, der ligger udover de fysiske og materielle bestanddele i huset. Men, igen hvad kunne dette være?

Den schweiziske arkitekt Peter Zumthor, som jeg selv har haft lejlighed til at tale med flere gange, har skrevet en bog om *atmosfære*, fordi, som han siger, dette begreb har interesseret ham i mange år, primært fordi det efter hans mening er meget tæt knyttet til begrebet arkitektur.

Det skyldes også at god arkitektur, eller arkitektonisk kvalitet, først og fremmest handler om at det lykkes for en bygning at bevæge dig. Og her spørger Peter Zumthor så sig selv, bl.a. i den nævnte bog: hvordan kan jeg selv skabe bygninger, der bevæger mig selv og andre følelsesmæssigt – hver eneste gang (every single time). Den mest præcise definition på dette er: Bygningens atmosfære.

Peter Zumthor taler i sin bog kun om at skabe ny arkitektur, primært af ham selv. Men har gør det ud fra egne oplevelser i og med eksisterende bygninger og bebyggelser, interiører og eksteriører. Så efter min mening kan Peter Zumthors nedenstående 12 punkter i lige så høj grad bruges til at beskrive og karakterisere hvordan man kan opfatte begrebet atmosfære i eksisterende bygninger, bebyggelser og byer – plus at alle de eksempler og fotografier, der bringes i bogen, repræsenterer eksisterende bygninger og bygningsmiljøer.

Men det giver også bogen et bredere aspekt, at det seminar, den festival, hvor teksten indgik i en forelæsning, dels hed 'Stier gennem landet. Det poetiske landskab', og inkluderede litteratur, poesi og musik, dels fandt sted på det fornemme Renæssanceslot Wendlinghausen, midt mellem Münster og Hannover i Tyskland.

Det ægtes magi (The Magic of the Real)

Først og fremmest handler et steds atmosfære om den magi, som det ægte liv, den ægte tone, de ægte former og de ægte materialer skaber. Men hvad handler så disse elementer om. Her giver Peter Zumthor os hele 12 'svar', der kort er gennemgået her:

1 Arkitekturens krop (The Body of Architecture)

Arkitektur er først og fremmest karakteriseret ved at den samler en række forskellige materialer, for at skabe rum. Materialernes tekstur skaber en sensuel effekt, der kan sammenlignes med kroppens klæder, der kan være af fløjel eller silke, hvilket afføder forskellige følelser og stemninger.

2 Materialernes forenelighed (Material Compatibility)

Derfor har materialerne stor betydning for stedets atmosfære, at de er forenelige og udgør en samlet harmoni og helhed.

3 Stedets resonnans af lyde (The sound of a Space)

Materialernes egenskaber skaber også forskellige lyde og ressonanser i rummene og også i gaderne. Det gælder også den menneskelige brug af bygningen, tale, skridt, musik osv. der kan være behagelig eller ubehagelig.

4 Stedets varme og kulde (The Temperature of Space)

Materialerne kan virke varme eller kolde på kroppen, selv gennem fødderne, f.eks. træ eller metal. Dette kan være reelt eller irreelt, men det er med til at skabe komfort eller det modsatte i rummene, og dermed en bestemt atmosfære.

5 De ting, der omgiver os (Surrounding Objects)

Atmosfære skabes også af de ting, der befinder sig i et rum, og som omgiver os. Hvis vi er omgivet af smukke genstande og detaljer giver dette større glæde, end ting, der ikke er smukke.

6 Mellem fatning og forførelse (Between Composure and Seduction)

Når man færdes i gode rum, skal den atmosfære, der er i huset kunne lede beboerne rundt, så de har følelsen af at have kontrol over sig selv og sin egen færden. Et eksempel herpå er indretningen af Therme-badeanlægget i Vals, tegnet af Peter Zumthor.

7 Spænding mellem interiører og eksteriører (Tension between Interior and Exterior)

Det at noget omgiver os, vægge, gulve, lofter, giver mennesker en følelse af sammenhold og indhyllet-hed – lige meget om vi er mange eller alene. Gennem tærskler, dørhuller og overgange sker der en næsten umærkelig overgang og omstilling fra ude til inde.

8 Niveauer/lag af intimitet (Levels of Intimacy)

Dette har at gøre med nærhed og afstand, før i tiden ville man kalde skala. Men det handler lige så meget om størrelse og dimension. Bygningens størrelse i kontrast til min egen. Men også at genstande i bygningen er mindre end mig: Dørgreb, låse, hængsler. Eller også at en bygnings indvendige rum ikke blot afspejles i den ydre form, men at nogle vægge er tykkere, har andre former, som det ofte ses i den historiske arkitektur fra Andrea Palladio og Le Corbusier.

9 Hvordan dagslyset falder (The Light on Things)

Hvor og hvordan lyset falder. Den måde materialerne reflekterer lyset på. Hvor skyggerne kommer. Eller den måde overfladerne bliver matte eller skinnende på, eller ændrer dybde. Her kan dagslyset bevæge en langt mere end kunstlys.

10 Arkitekturens samspil med omgivelserne (Architecture as Surroundings)

Det at en bygning, en gruppe af bygninger eller en ganske lille bygning interagerer med stedets omgivelser – og også de mennesker der bor og færdes i bygningerne.

11 Overensstemmelse med helheden (Coherence)

Det er, når alt passer sammen med alt andet, så det er umuligt at fjerne en enkelt ting uden at ødelægge helheden. Det gør det ved at sted, brug og form skal passe sammen. Formen skal passe til stedet. Brugen skal passe til formen. Og stedet skal passe til form og brug.

12 En smuk form (The beautiful Form)

Arkitektur er først og fremmest skabt for at bruges, så det er på den måde ikke en fri kunstart. Men materialerne, konstruktionernes, bygningernes krop, lyde, temperatur, dagslys og omgivelser – er ikke nok. Bygningerne skal også være smukke og have en smuk form.

Litteratur og kilder

Dette KOMPENDIUM skal ikke ses som en udmøntning af 'UNESCO's KONVENTION til beskyttelse af den immaterielle kulturarv', men som et supplement til denne i form af en udmøntning af hvordan en metodisk registrering af et steds, en bygnings eller en bygningsdels immaterielle baggrund, kan benyttes som et redskab til at forstå stedet, bygningen eller bygningsdelen bedre. UNESCO's og andres arbejde med dette, kan naturligvis give vigtig inspiration hertil.

Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (ICH)
<https://ich.unesco.org/en/convention>

Dansk oversættelse af UNESCO's KONVENTION til beskyttelse af den immaterielle kulturarv. Paris, 17. oktober 2003.
http://www.kb.dk/export/sites/kb_dk/da/nb/fag/dafos/Forskning/Immateriel_kulturarv/Konvention/konvention.pdf

Kulturministeriets Forskningsudvalg : *Begrebet immateriel kulturarv*. Kulturministeriet i 2006 (pdf: https://kum.dk/uploads/tx_templavoila/Begrebet%20immateriel%20kulturarv.pdf)

Buciek, Keld: *Stedets karakter. At opfange Genius Loci*.
Dansk Byplan Laboratorium og Roskilde Universitet (RUC), 2015 (Pjece)
http://www.byplanlab.dk/sites/default/files2/Metode_pjece_stedets_karakter_150903.pdf

Norberg-Schulz, Christian: *Genius Loci - Towards a Phenomenology of Architecture*.
New York, Rizzoli, 1991.

Zumthor, Peter: *Atmospheres*. Birkhäuser Verlag A.G. Basel. Boston. Berlin. 2006

Vadstrup, Søren: *Genius Loci. Bygningskulturens Immaterielle Værdier*. (2018).
ISBN nr. 978-87-970382-6-0. <https://www.bevardithus.dk/produkt/genius-loci/>